

Interview naar aanleiding van mijn afscheid als directeur van het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving te Leiden op 1 november 1998.
Verschenen in De Psycholoog, jaargang 34, nummer 2, pp 71-73.
[Tekst opnieuw opgemaakt]

DE PSYCHOLOOG, februari 1999 (pp. 71-73)

'Ik ben altijd een verstokte bèta geweest'

De balans van John Michon

Peter van Drunen

'De mens is voor mij in de eerste plaats een informatieverwerkend of zoals we nu zeggen, kennisverwerkend systeem. Toen ik begon, omstreeks 1960, was dat een heel nieuw gezichtspunt, maar inmiddels is het binnen de psychologie bijna gemeengoed geworden. Bij de criminologie, het vak waar ik me de laatste vijf jaar mee bezig heb gehouden, ligt dat anders. Dat is nog steeds een sterk sociologisch georiënteerde wetenschap en ik vrees dat dit een doodlopende weg is.'

John A. Michon geldt als een van de meest uitgesproken pleitbezorgers van een exacte, op natuurwetenschappelijke leest geschoeide psychologie. Hij was meer dan twintig jaar hoogleraar functieleer (en verkeerskunde) in Groningen. Vanaf 1992 was hij directeur van het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) in Leiden. November vorig jaar nam hij afscheid van het NSCR; aanleiding voor een terugblik.

'Mijn bedoeling is altijd geweest: mensen ervan overtuigen dat je als psycholoog geen flauwekul moet verkopen. Dat betekent niet dat ik alleen maar oog heb voor functieleer en experimentele psychologie; ik onderschrijf volledig de humanitaire missie van de psychologie. Het is goed dat psychologen zich bekommeren om het noodlijdend deel van de mensheid, maar laten ze dan wel zorgen dat ze hun zaakjes goed voor elkaar hebben en zich niet inlaten met allerlei dingen die geen perspectief bieden. Dan kun je bijvoorbeeld denken aan die hele discussie over incest en hervonden herinneringen, die bol staat van de ongestaafde beweringen. Ik zeg dan: laat eerst maar 's met systematische, gecontroleerde studies zien dat wat je vermoedt, inderdaad aan de hand is. Je kunt dan wel zeggen dat hulp

vaak niet kan wachten op dergelijke ‘indisputable proof’, maar het risico is dan dat je meer kwaad dan goed doet. Zoals artsen zich niet in moeten laten met ongefundeerde alternatieve geneeswijzen, zo moet ook de psychologische praktijk gefundeerd zijn op wetenschappelijke methoden en inzichten.’

Er kan geen misverstand over bestaan: John Michon behoort tot de methodologische ‘hard-liners’ in de psychologie. Hoewel wellicht minder ‘zichtbaar’ dan geestverwanten als Wagenaar en Merckelbach, heeft hij een belangrijke rol gespeeld in de verbreiding van het idee van een op natuurwetenschappelijke leest geschoeide psychologie. Zo was hij onder andere medeoprichter van de Stichting voor Psychonomie (1968), initiatiefnemer van het Handboek voor de psychonomie (1976) en medeauteur van het rapport Psychologie in de 21ste eeuw (1993), waarin gepleit wordt voor een verdere versterking van het exacte karakter van de psychologie.

Jeugdliefde

‘Ik ben altijd een verstokte bèta geweest. M’n jeugdliefde was de astronomie; die sterrenhemel, dat fascineerde me. Na m’n gymnasiumtijd heb ik het ook een blauwe maandag gestudeerd, maar dat vak bleek toch minder romantisch dan ik me had voorgesteld; bovendien was er in die tijd, de jaren vijftig, vrijwel geen werk in te vinden. Al in m’n eerste jaar ben ik toen overgestapt naar psychologie. Dat was in Utrecht, bij Buytendijk en Van Lennep. De opleiding stond in die tijd nog volledig in het teken van de klassieke praktijkvelden: je had als student de keus tussen het Instituut voor Clinische en Industriële Psychologie van Van Lennep en het Paedagogisch Instituut van Langeveld. Welnu, kinderpsychologie en industriële psychologie trokken me niet, dus het werd klinische psychologie. Maar nog [72] voor ik afstudeerde begon ik daar m’n twijfels bij te krijgen. Een cruciale ervaring was mijn stage bij Bremer, in de Ursulakliniek in Wassenaar. Dat was overwegend psychodiagnostiek, en het viel me op dat Bremer altijd heel tevreden was over mijn rapporten, en erg kritisch over die van een medestagiair. Dat hij tevreden was vond ik natuurlijk prettig, maar toen ik probeerde na te gaan waar ‘m dat in zat, kwam ik tot de conclusie dat het vooral was omdat ik een betere hand van schrijven had. Dat gaf voor mijn gevoel te denken: als je werk als psycholoog afgemeten wordt aan je literair talent, waar ben je dan mee bezig?’

‘Mede door die ervaring heb ik toen direct na mijn afstuderen besloten te switchen naar de experimentele psychologie, een reuzenzwaai die in die tijd nog wel te maken viel. Zo kwam ik terecht, eerst als onderzoeker bij het Instituut voor Zintuigfysiologie in Soesterberg, en vervolgens, vanaf 1971, als hoogleraar in Groningen. Aanvankelijk had ik nog het idee dat ik met die experimentele ervaring uiteindelijk terug zou keren in de klinische psychologie en zou helpen dat vak een steviger fundament te geven. Maar daar is het nooit meer van gekomen; enerzijds vond ik de experimentele psychologie boeiend genoeg, anderzijds bleken er al anderen te zijn die zich toededen op de verwetenschappelijking van de klinische psychologie, zoals Barendregt in Amsterdam.’

Psychonomie

Meer dan wie ook heeft Michon zich beijverd om het begrip ‘psychonomie’ ingang te doen vinden. Niet alleen stond hij zoals gezegd aan de wieg van de Stichting voor Psychonomie (later opgegaan in Psychon, en nog weer later in de Stichting voor Gedragwetenschappen van

NWO), maar ook in diverse geschriften van hem speelt het begrip een belangrijke rol.

‘Het begrip “psychonomie” was belangrijk om ons werk zichtbaar te maken. Tot 1965 was er niks in Nederland op dit terrein; wij wilden daar verandering in brengen en dat kan alleen als je je breed maakt. We hebben wel geprobeerd om aansluiting te houden bij de psychologie, maar dat was moeilijk omdat in de Vereniging voor Psychonomie ook mensen zaten die geen psycholoog waren. Daardoor pasten we bijvoorbeeld niet binnen het NIP. Anderzijds kregen we juist door de interdisciplinaire opzet wel een ingang bij ZWO [de voorloper van NWO, Pvd]. De eerste stap daarvoor is gezet in 1968, toen Levelt en ik op een receptie bij het IZF aan de praat raakten met Bannier, de toenmalige directeur van ZWO, die ons sterk aanmoedigde erkenning te vragen als ZWO-stichting. Die erkenning werd in 1970 een feit en is voor de ontwikkeling van de psychonomie in Nederland van enorme betekenis geweest. Experimenteel-psychologisch onderzoek is nu eenmaal duur, je komt er niet met subsidietjes van acht- of tienduizend gulden. Dat is door de jaren heen altijd een belangrijke reden gebleven [73] om de aparte status van de psychonomie te blijven benadrukken. Maar het betekent absoluut niet dat we neerkeken op de psychologie; ook buiten de experimentele sfeer werd in die tijd al buitengewoon goed werk gedaan, bijvoorbeeld in de psychometrie en de sociale psychologie.’

Volgens Michon dienen zijn pleidooien voor een exacte benadering in de psychologie dan ook niet gelezen te worden als een eenzijdige accentuering van de functieleer: ‘Psychonomie staat niet voor een deelgebied van de psychologie, maar voor een bepaalde benadering van het vak: kwantitatief, geformaliseerd, met een nadruk op de mens als informatie- of symboolverwerkend systeem. Dat laatste vind ik cruciaal: in het creëren en omgaan met symbolen onderscheidt de mens zich het meest wezenlijk van andere biologische systemen. Dat is in zekere zin mijn metafysische uitgangspunt. Daarbinnen ben ik zelf het meest geïnteresseerd in het functionele niveau en in de architectuur van het systeem, de onderliggende biologische en fysiologische processen, maar dat sluit andere onderzoeksvragen en deelgebieden van de psychologie niet uit. De ontwikkeling van de laatste tien a twintig jaar illustreert dat ook: informatieverwerking leek misschien aanvankelijk synoniem met functieleer, maar onder de noemer “cognitief” kom je het nu in vrijwel alle delen van de psychologie tegen, inclusief de klinische psychologie. In die zin kun je zeggen dat de benadering waar ik voor sta zich enorm heeft verbreed, zij het inmiddels onder de vlag van “cognitiewetenschap” en niet van “psychonomie”. Wat dat betreft gaat het met de psychologie de goede kant op.’

‘Als psycholoog moet je geen flauwekul verkopen’

Criminologie

In 1992 stapte Michon over van Groningen naar Leiden, waar hij directeur werd van het nieuwe Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR). ‘Het NSCR is opgericht op initiatief van het Ministerie van Justitie en NWO. Men vond dat er in Nederland te weinig gebeurde op dit gebied; de universitaire criminologie was in de loop van de jaren tachtig in een neerwaartse spiraal beland. Zoals de criminoloog Fijnaut het onlangs typeerde: “een verzameling kleine middenstanders die met behulp van familie en vrienden het hoofd boven water weten te houden”. Het NSCR is opgezet om een nieuwe impuls te geven aan het onderzoek, met name door er meer disciplines bij te betrekken. Ik ben toen benaderd om dat te gaan leiden, mogelijk omdat men wist dat ik een zekere affiniteit had met het onderwerp en—

naar ik aanneem—ook omdat ik de tot dan toe *in criminologicis* ongebruikelijke maar belangrijke invalshoek van de gedragstechnologie vertegenwoordigde: functieleer, ergonomie, biopsychologie.’

Zo positief als Michon gestemd is over de ontwikkeling van de psychologie, zo bezorgd is hij over de traditionele criminologie. In de oratie die hij in 1994 hield ter gelegenheid van zijn benoeming in Leiden, constateerde hij een gebrek aan samenhang, richting en impact van het vak. Als oplossing stelde hij een vorm van integratie voor, die hij in zijn rede aanduidde als epistemologische integratie. Kern hiervan is dat bij de studie van crimineel gedrag meer aandacht wordt besteed aan wat Michon in zijn rede aanduidt als de hardware en de software van het systeem: de fysische en fysiologische eigenschappen die ten grondslag liggen aan crimineel gedrag, en de perceptieve, cognitieve en emotionele functies. Vier jaar later moet hij constateren dat zijn pogingen om hier via het NSCR een bijdrage aan te leveren, slechts ten dele gelukt zijn:

‘Het is een denkwijze die in dit veld niet makkelijk aanslaat. Zij staat ver af van de sociologische benaderingswijze, die binnen de traditionele criminologie nog altijd overheerst, en die door de afnemers van criminologische kennis, de juristen, het openbaar bestuur en de politiek, als de rechte leer wordt beschouwd. Dat betekent dat je een enorme vertaalslag moet maken, en daar ben ik in die paar jaar nog niet voldoende aan toegekomen. Neem de algemene neiging tot crimineel gedrag, vaak aangeduid als “general deviance”. Dat begrip stamt al uit de negentiende-eeuwse criminologische literatuur—Quetelet bijvoorbeeld sprak al in 1835 van een “penchant au crime”—maar de theorievorming eromheen is nog steeds betrekkelijk primitief. Vaak wordt het bijvoorbeeld “verklaard” in termen van een gebrek aan zelfbeheersing, maar dat levert een levensgrote tautologie op: gebrekkige zelfbeheersing veroorzaakt gebrekkige zelfbeheersing... Nog los van de vraag of een diffuse categorie als “general deviance” überhaupt bruikbaar is, kun je mijns inziens pas iets wezenlijks zeggen als je er de andere verklaringsniveaus bij betreft, dus gaat kijken naar fysiologische afwijkingen en het emotioneel functioneren van het systeem. Om die reden hebben we een poosje terug in samenwerking met een aantal prominente onderzoeksgroepen in Nederland—genetici, psychiaters, ontwikkelings- en biopsychologen, pedagogen en nog anderen—een onderzoeksvorstel ontwikkeld, dat binnen NWO een buitengewoon hoge beoordeling kreeg voor het wetenschappelijk belang, maar vervolgens door het bestuur van de Organisatie werd afgewezen omdat er “te veel criminologie” in zat. Er dat terwijl het NSCR door NWO is opgezet om het criminologisch onderzoek een nieuwe impuls te geven! Ik vind dat een gemiste kans; internationaal staat dat type onderzoek sterk in de belangstelling, en als Nederlandse onderzoekers hadden we in kunnen haken op die ontwikkeling.’

Teleurstellingen als deze nemen niet weg dat er ook een aantal projecten is waar Michon met voldoening op terugkijkt. ‘Eén van de leukste projecten vind ik de analyse van het denkproces van een voormalige Nederlandse topfraudeur, de heer A. de B. De B. had zes jaar in de bak gezeten en had daar een aantal van René Diekstra’s boekjes gelezen. Na zijn vrijlating klopte hij bij Diekstra aan: hij wilde zijn leven beteren. Diekstra heeft hem toen naar ons doorverwezen, wat ons de gelegenheid gaf een mooi experiment op te zetten — een meesterlijk stuk werk van Bob Jansen, een econoom die als postdoc aan het NSCR verbonden was, en Janet Jackson met wie ik al vele jaren hecht samenwerk. Zij hebben hem tien situaties voorgelegd, telkens met het verzoek om een scenario voor een geslaagde fraude te maken. Dat is bijzonder verhelderend geweest. Zo’n man kun je het best vergelijken met een uitvoerend artiest: geen origineel denker, maar een ‘technicus’ met een enorm repertoire, door de jaren

heen opgebouwd, van waaruit hij nieuwe probleemsituaties onmiddellijk op waarde weet te schatten en weet aan te pakken. Ik denk dat zo iemand als schakel in de ontwikkeling van “waterdichte” wetgeving een bijzondere rol kan spelen. Vergelijk het maar met auto- of kluisfabrikanten die hun nieuwe modellen door gewezen professionele inbrekers laten testen op hun inbraakgevoeligheid.’

Ondanks zulke highlights constateert Michon dat niet iedereen even blij is met wat er tot dusverre bereikt is. ‘Het was van meet af aan de bedoeling dat het NSCR een onafhankelijk instituut zou zijn: onafhankelijk van de bestaande criminologische onderzoeksgroepen, onafhankelijk van het Ministerie van Justitie en primair gericht op de ontwikkeling van een fundamenteel onderzoeksprogramma van internationale allure. Daar zijn we naar mijn mening in korte tijd redelijk in geslaagd. In vier jaar tijd hebben we meer dan tweehonderd artikelen gepubliceerd, waarvan een kwart in de gerenommeerde buitenlandse tijdschriften, plus vijf boeken. Maar de tijden blijken te veranderen; nu willen de financiers, met name het Ministerie en NWO, meer beleidsrelevantie zien en meer aansluiting bij de traditionele criminologie. Maar dat was nu juist expliciet niet onze opdracht! Ik heb zo mijn bedenkingen over die verlangens en mede daarom is het een goed moment nu afscheid te nemen als directeur van het NSCR. Bovendien moet er nu een nieuw onderzoeksprogramma komen voor de komende vijfjaar. Ik ben 63, dus ik zou daar slechts de eerste twee jaar van vol kunnen maken. Onder die omstandigheden is het beter als er nu iemand anders komt, die kan dat nieuwe vijfjarenplan dan ook afmaken.’

Tijd voor tijd

Michons afscheid van het NSCR betekent niet het einde van zijn wetenschappelijke carrière. Integendeel: verlost van managementtaken hoopt hij zich de komende jaren onder meer te wijden aan de psychologie van de tijd en tijdbeleving, een onderwerp dat hem altijd heeft gefascineerd. ‘In feite grijpt dat terug op m’n belangstelling voor astronomie; tijd, tijdbeleving en tijdschatting spelen in dat vak een belangrijke rol. Ook m’n dissertatieonderzoek was gewijd aan tijd: een serie experimenten over de timing en synchronisatie van bewegingen, als praktische manifestatie van de tijdzin. Sinds ik directeur van het NSCR werd heb ik er niet zo veel meer aan kunnen doen, maar ik kan het onderzoek op dat gebied nog altijd volgen, het is nog niet te moeilijk voor me geworden. Het klassieke werk op dit gebied is nog altijd *Psychologie du temps* van Fraisse, maar dat dateert uit 1957, dus dat is inmiddels al meer dan veertig jaar oud. Ik wil me de komende tijd opnieuw verdiepen in dat terrein; wellicht kan dat uitmonden in een update van Fraisse, een Psychologie van de tijd voor de tweede eeuwheft.’ •